

IFJÚSÁG ÉS VÁLTOZÁS A POSZTKOMMUNISTA ORSZÁGOKBAN

Az 1960-as évektől felfejlődő nemzetközi ifjúságkutatás csak a '90-es évek elejétől, a politikai változások lezajlása után kapott teret a kelet-európai régióban, csak ettől kezdve vált lehetővé a térség alapvető problémáinak összehasonlító elemzése. Erre tesz kísérletet a nemzetközi szociológiai társaság, az *International Sociological Association Ifjúságszociológiai Kutatóbizottsága* az 1991 óta Pozsonyban megjelentetett *International Bulletin of Youth Research* című kiadványain keresztül. A továbbiakban a kiadványok bolgár, román, albán, szlovák és ukrán tanulmányai segítségével próbálom felvázolni a régió alapvető problémáit. Ahogy a kiindulópontként használt tanulmányok, ez az írás is csupán vázlatértékű. Mind az átalakulás folyamata, mind az azt megelőző állapotok, így a problémák mások lehetnek a térség országaiban etnikai, politikai, gazdasági téren egyaránt, azonban lényegében azonos folyamatok zajlanak le: az állami szektor folyamatos felszámolásával magas arányú munkanélküliség alakul ki, amely elsősorban az alacsony képzettségű fiatalokat veszélyezteti. Ezzel párhuzamosan nő a fiatalok bűnözés és más devianciák aránya, lazulnak a családi kötelékek, általánossá válik a politikai apátia, a bizalmatlanság az állammal és a kormányzati szervekkel szemben. Elmondható, hogy mindezt nem követi olyan új intézményrendszer kiépítése, amely a nagy társadalmi kérdéseken belül hatékonyan próbálná megoldani az ifjúság speciális problémáit.

A térség ifjúságszociológiai kutatásainak egyik legfontosabb témája a fiatalok identitásváltása, énképük és értékrendjük átalakulása, individualizációja. Fontos része ennek a folyamatnak a fogyasztói kultúra megjelenése, amely Nyugaton is egyre inkább ifjúságorientálttá válik, felismerve az iskoláztatás révén megnövekedett életszakasz növekvő fogyasztói potenciálját, és az ebben rejlő minta- és értékteremtő funkcióit. Közép-Kelet Európában azonban úgy válik az ifjúság mintateremtővé, hogy még ő maga sincs tisztában az újonnan kialakult értékrendszerrel, annak morális és etikai vonatkozásaival. Mindenütt megfigyelhető az anyagi javak és az azokhoz való hozzájutás lehetőségeinek felértékelődése, központi értékévé válása. Ukrán fiatalok között végzett felmérés megállapította, hogy a leggyakoribb beszédtema a fiatalok között a pénzszerezés (67 %), ezt követi a család és a zene (4-41 %), majd azután következik a nemzetközi politika, a vallás és a nemzeti kultúra (9-9 %). Egy 1993-as szlovákiai vizsgálat során a 18-24 éves fiatalok 70 %-a a stabil állást és jó fizetést tartotta a legfőbb értéknek, megelőzve az „élet egy szabad társadalomban”, a „kalandos és változatos élet” és a „gazdag érzelmi élet” kategóriákat, noha az utóbbi jóval nagyobb szerepet kapott a fiataloknál, mint más korcsoportokban. Az anyagi késztetésekre azonban kétféle lehetséges stratégia követhető, s így a „stabil állás és jó fizetés” kategória akár ketté is osztható a biztos állás és magas keresetre, függően attól, hogy a biztonságérzet vagy a vállalkozó kedv dominál. A fent említett szlovák felmérés szerint a 18 és 24 év közötti fiatalok 38 %-a hajlandó magánvállalkozásba kezdeni – vagy már rendelkezik is azzal –, és ez minden más korcsoportnál magasabb arányokat mutat. A hajlandóság azonban egyáltalán nem a siker záloga, hiszen a fiatalok nem rendelkeznek olyan tapasztalatokkal és kapcsolatrendszerrel, amelyek révén előnyös pozíciókba kerülhetnének, így ezeket jobbra középkorúak foglalják el. Általában elmondható, hogy a fiatalok nincsenek tisztában lehetőségeikkel és kilátásaikkal. A megkérdezett ukrán fiataloknak például 42 %-a szeretne külföldi tulajdonú vagy vegyes vállalatoknál dolgozni, és csak 6 %-uk akar állami cégeknél elhelyezkedni; barátaiknak 78 %-a azonban állami cégeknél dolgozott, és ismerőseiknek csupán 1,8 %-a állt külföldi, illetve vegyes tulajdonú cégek alkalmazásában. A lehetőségek ilyen szintű kihasználásához az iskolarendszer is jelentős mértékben hozzájárul. Egyrészt megfigyelhető – különösen a műszaki foglalkozások terén –, hogy tovább folyik a felkészítés olyan szakmákra, amelyek

íránt megszűnőben van a kereslet, másrészt egyre inkább nyilvánvalóvá válik mind az elméleti, de különösképpen a gyakorlati oktatás növekvő lemaradása a valós igényektől. Ennek következtében a műszaki oktatásban résztvevők már az iskolai évek alatt úgy döntenek, hogy nem szakmájukban fognak elhelyezkedni. Ezzel szemben az általános képzés időtartama megnőtt – hiszen ma már az érettségi a legtöbb munkahelyen alapfeltétel –, a felsőfokú képzés pedig szabad utat biztosíthat a legkeresettebb állásokhoz. Ezzel kapcsolatban felerősödnek a már meglevő egyenlőtlenségek, és bár ma még a térségben nem kerül az iskoláztatás magasabb összegekbe, mégis sokakat rekeszt kívül az eddigi ingyenes oktatás megszüntetése. Különösen élesen figyelhető meg ez a folyamat *Albániában*, különösen annak északi és más mezőgazdasági területein, ahol nem látnak igazi lehetőséget az oktatásban, inkább a minél előbbi munkába állást választják. Ebben természetesen jelentős szerepe van a privatizációnak, különösen a föld magántulajdonba adásának, amely újból megerősítette a családi szintű gazdálkodást. Egyes vidékeken azonban a közbiztonság romlása, a vérbosszú felélése miatt nem járatták iskolába a gyerekeket. *Erblin Koxha* egy olyan faluról számol be, ahol 13 gyereket tartanak otthon a szülők vérbosszútól való félelmük miatt.

A változások során a felmerülő problémák közül az egyik legfájdalmasabbá a *munkanélküliség* vált. A munkavállalók nagy része amúgy is az eddiginél rosszabb körülmények közé került a veszteséges iparágak és vállalatok felszámolásával, a KGST-piac összeomlásával, az életkörülmények romlásával és a szociális háló lazulásával. Munkába állásnál azonban a fiatalok kifejezett hátránnyal rendelkeznek, mivel a legtöbb álláshoz három-öt év tapasztalat szükséges, a munkahelyek száma pedig egyre csökken. Természetesen vannak a fiatalságnak előnyei is a munkaerőpiacon, a jó fizikai kondíció, az alacsony kezdő fizetés és a nagy terhelhetőség vonzóvá teheti ezt a réteget a munkaadók szempontjából. Aki azonban hosszabb ideig nem talál munkát, és nem is rendelkezik magasabb képzettséggel, végképp elveszíti azt a lehetőséget, hogy a legális munkaerőpiacon helyezkedjen el. Az ilyen tartós munkanélküliek nagy része nincs is regisztrálva, ezért csak megközelítő számok állnak róluk rendelkezésre. Szintén nincsenek számok a régióban rendkívül fejlett második gazdaságról, pedig ez szívja fel a munkanélküliek jelentős részét, sőt a munkahellyel rendelkezők egy része is innen szerzi jövedelmének nagyobbik részét. Míg a második gazdaság ma sok embernek az egyetlen megélhetési lehetősége, bizonyos idő elteltével azonban a mai fiatalok közül kitermel egy olyan réteget, amely semmilyen nyugdíj- vagy társadalombiztosítási háttérrel nem rendelkezik.

A második gazdasággal szorosan összefügg a *bűnözés*, illetve a *fiatalkorú bűnözés* gyors, de egyáltalán nem váratlan növekedése, amely az egész régiót érinti. Különösen súlyos a helyzet Albániában, Ukrajnában és a volt Szovjetunió más tagállamaiban, valamint Bulgáriában. Tiranát ma már a Balkán Bronx-ának nevezik, az elkövetett bűncselekmények számában – 70 %-osra becsült éves növekedéssel. Bulgáriában a gyerekcsapatok és fiatalkorú bandák látványa mindennapos. A szervezett bűnözés – különösen a volt Szovjetunió országaiban – pedig széles utánpótlási bázisra talál a fiatalkorúakban. Romániában a megkérdezettek 85 %-a nagyon súlyos problémának tartja a fiatalkorú bűnözést, 61 % pedig egyetért azzal a feltevéssel, hogy a helyzet csak súlyosbodni fog az elkövetkező években. Sok országban vált ki félelmet a határok megnyitásával új jelenséggé fellépő *kábítószer-kereskedelem*, de legalább ilyen súlyos problémákat okoz a hagyományosan is nagy *alkoholfogyasztás*. A fiatalkorú bűnelkövetők kimagasló többsége mindenütt városi származású és alacsony iskolai végzettségű. A *prostituáció* és *gyerekprostituáció* növekedése ezekben az országokban, és a szinte mindenhol megjelenő gyermekpornográfiai botrányok bizonyítják, hogy a fiatalok nemcsak résztvevői, hanem áldozatai is ennek a bűnözési hullámnak.

A bűnözés természetesen nem az egyetlen lehetséges válasz a növekvő munkanélküliségre. Sokan választják az *átképzést* versenyképesebb szakmákra. Arra a kérdésre, hogy hogyan cselekedne, ha munkanélkülivé válna, a megkérdezett szlovák fiatalok 72,7 %-a azt válaszolta, hogy átképezné magát. Valamennyi országban a 18-24 év közöttiek mutatják a legnagyobb hajlandóságot az átképzésre, míg például Romániában a 40 év feletti munkanélküliek már nem érzik úgy, hogy ez javítaná az esélyeiket. Az, hogy milyen szinten szervezett és milyen széleskörű az átképzés, országonként változó, megállapítható azonban, hogy a fiatalok igen keveset tudnak ezekről a lehetőségekről. Ugyancsak nincsenek tisztában azokkal a szociális juttatásokkal, amelyekben részesülhetnek, amennyiben regisztrálva vannak. Egy ukrán tanulmány kimutatta, hogy a fiataloknak csupán a fele tudott ilyenfajta támogatásokról és 19 % élt velük az adott időszakban, noha 93 % találta úgy, hogy az államnak feladata a segélyezés, és 86 % igénybe is venne ilyen szolgáltatásokat. A megkérdezett szlovák fiatalok 67 %-a használna fel segélyeket, ha munkanélkülivé válna.

A változások e térségben sajátos *migrációs* folyamatokat indítottak el. Az eddigi hagyományos faluból városba való mozgás lelassult, viszont megindult a *fiatalok Nyugatra vándorlása munka reményében*. Ez a folyamat nagyrészt a szakképzetlen vagy alacsony képzettségű fiatalokat érinti, különösen Romániában, Ukrajnában és Albániában. Nagy részük több évig dolgozna nyugati országokban, sőt sokan tartósan le is telepednének. A célországok általában Németország, Ausztria, Olaszország, Svájc és az USA. Mivel elsősorban ezek az országok alkalmaznak szigorú vízumkényszert a Keletről érkezett munkavállalókkal szemben, így ezek általában akár illegálisan is dolgoznak, és a határt is gyakran a megfelelő papírok nélkül lépik át. Az albán fiatalok csak 35,1 %-ának van útlevele, mégis 90,3 %-uk akar külföldre utazni és 38,4 % vállalna ott tartósan munkát. Eddig a kibocsátó országok semmit nem tettek ennek a folyamatnak a korlátozására.

Mindezen változások során a fiatalok legfőbb támogatójává a *családjuk* válik. A legtöbb tanulmány kiemelten fontosnak tartja a szülői támogatást, egy ukrán felmérés során például a megkérdezettek 65 % válaszolt úgy, hogy családjától anyagi segítséget kapott. Ezzel szemben csak 35 %-uk támogatta szüleit. Mivel Albánia kivételével valamennyi országban előregedő népességről beszélhetünk, hasonló adatokat feltételezve a többi ország esetében is, láthatjuk, hogy ez a folyamat milyen terheket ró az idősebb korosztályokra. Ennek is köszönhető, hogy a térségben mindenütt válságba került a család intézménye, párhuzamosan a hagyományos normarendszer felbomlásával. Az eddigi elszigeteltségből kibontakozó Albániában csak mára kezd feloldódni a házasság előtti nemi kapcsolat tabuja, bár a válaszadók negyede még most is azt vallja, hogy a lánynak szüzen kell férjhez mennie. Mindenütt nő a válások, a leányanyák és az abortuszok száma. Egyedül Ukrajnában éves szinten 900.000 művi vetélést hajtanak végre. Nem csoda ezek után, hogy a térségben mindenütt negatív a fiatalság jövőképe, uralkodó a pesszimizmus, a tehetetlenség érzete és a bizalmatlanság. Utóbbi elsősorban az állammal szemben tapasztalható, amely részben a korábbi rendszer alatt szerzett tapasztalatokkal, részben az átalakulás problémáival magyarázható. Ennek tudható be a régió fiatalságának mai rendkívül alacsony politikai aktivitása. Noha a legtöbb országban az ifjúság tevékenyen részt vállalt a kommunista diktatúra megdöntésében, most éppen ez a réteg az, amely a legkisebb arányban képviselteti magát a választásokon. Mindenütt egyre csökken az ifjúsági szervezetek, különösen a politikai jellegűek száma, ami azonban európai méretű jelenséggé kezd válni. Finnországban az 1980-as években például több, mint harmadával csökkent az ifjúsági szervezetek száma. Ezt a fajta visszahúzódást és individualizációt a társadalmi modernizáció kísérőjelenségeként szokás értékelni, ebben a térségben azonban a válság jelei. A szociológiai kutatások feladata jelenleg a problémák pontos feltárása és analízisa, az érintett csoportok meghatározása, továbbá a lehetséges megoldások

kidolgozása regionális és nemzetközi szinten egyaránt. A felhasznált tanulmányok fontos lépések lehetnek ezen az úton.

(Az International Sociological Association Bulletin alapján)

Vízer Balázs